

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՌՅԺԶ. 1867 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՕԳՈՍՏՈՍ

ՊՈՍԻԻԷ

ԻՐ ՎԵՅ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՃԱՌԵՐԸ

Թարգմանեալ 'ի Հ. Արսէն վ. Կոմիտաս Բագրատունոյ .

(Տես երես 11. 97:)

Տօֆէնին դաստիարակութեան ժա-
մանակը Պոսիւէ մեծ մասն ունեցաւ
երկու դիպուածներու մէջ, որոնք ի-
րենց համբաւն ստացած են արժանա-
պէսեթէ լուգովիկոսի յօժարափոյթ հա-
մակամութեամբը և եթէ կրկին տիկ-
նայց ճշմարիտ զղջմամբն աշխարհիս
գրգարանէն յանկարծակի չոր վանքի
մը մէջ ամփոփուելովն 'ի զարմացումն
բովանդակ Գալլիոյ և օտարաց: Տիկինն
լա վալիէռ որ կրցեր էր գերել մեծ
թագաւորին սիրտը յաղիողորմ ցաւ
Մարիամ Թերեսիա դշխոյին, որ երեսէ
ընկած վիճակի մէջ կը նուաղէր, առ
ոչինչ գրելով թագաւորին դէմ կենա-
լը, պալատականաց ծաղրածութիւնքը,
միայն իր խղճմտանքին խայթը դադրե-

ցընելու համար թօթափեց վերջապէս
երեսնամեայ հասակին մէջ (1674) ար-
քունեաց վարդերն ու փափկութիւնն-
ըր ու զնաց փակուեցաւ յորդորանօք
Պոսիւէի՝ յարգելավանս կարմեղական
կուսանաց: Ապաշխարող տիկինը ա-
ղաչեր էր զՊոսիւէ որ իր սքեմարկէից
քարոզն ինքը տայ. Պոսիւէ ստիպուած
ըլլալով ան ատեն տօֆէնին ուղեկից
ըլլալու որ Տօլ քաղաքին պաշարմանը
գացեր էր, չկրցաւ լա վալիէռի փա-
փաքը կատարել. բայց ուխտադու-
թեան քարոզն ինքը տուաւ 1675ին
յունիսի 26ին: Նոյն ինքն Մարիամ Թե-
րեսիա տարաւ առ ոտս սեղանոյն իր
նախանձորդը, որուն պատճառաւ թա-
փեր էր իրեն առաջին արցունքները, և

մահապատիկ լաթը ձգեց վրան . թա-
գուհւոյն մօտ կեցեր էր նաև Լոնկվիլ
դքսուհին որ Պարսաւորաց խռովու-
թեան ժամանակ մեծ անուհնհանած էր ,
և քսան տարուընէ 'ի վեր կը բնակէր
միայնիկ 'ի լուսթեան և յառանձնու-
թեան . Լուդովիկոս ԺԳ անձամբ ներ-
կայ չէր հանդիսին , բայց ամենուն միտ-
քը իրեն վրան էր : Լա վալիէն տիկի-
նը կոչուեցաւ Լուդովիկէ Ողորմու-
թեան (Soeur Louise de la Miséricorde)
և երեսունըվեց տարի ապրեցաւ կար-
մեղականաց խստամբեր և ճգնողական
վարուքը մինչև 1710ի յունիսին 6ը :

Յետ այնորիկ հարկ եղաւ Պոսիւէի
որ համոզէ զԼուդովիկոս խղելու իր ա-
պօրինաւոր կապանքը Մոնդէսբան հը-
րաշագեղ տիկնոջ հետ , ինչպէս կ'ըսէ
Սէվինէ տիկինը , որ փոխանակ Լա վա-
լիէնի եղբր էր թագաւորին զրգանք :
1675ին տիկինն Մոնդէսբան աւագ
հինգշաբթի օրը վերսայեի . քահանայի
մը ուզեց խոստովանանք ըլլալ . քահա-
նան հրաժարեցաւ արձակում տալէն .
Մոնդէսբան բողոքեց թագաւորին որ
կանչել տուաւ տեղւոյն ժողովրդապե-
տը , բայց անիկայ ըսաւ որ քահանան
իր պարտքն ըրեր էր : Թագաւորը ու-
զեց խորհուրդ հարցնել Մոնդոզիէ
դքսին և Պոսիւէի . Պոսիւէ ժողովրդա-
պետին պատասխանը կրկնեց թէ քա-
հանան իր պարտքն ըրեր էր . Մոն-
դոզիէ ալ անանկ ուժգին խօսեցաւ յի-
շեցնելով իրեն և կրօնից փառքը , որ
թագաւորն այլայլած ոտք ելաւ , ու
Մոնդոզիէի ձեռքը սխմելով զուրցեց
իրեն . « Այլ Մոնդէսբանի երեսը պիտի
չտեսնեմ » : Լուդովիկոս յետ Պոսիւէի
հաստատ խօսք տալու որ այնուհետեւ
Մոնդէսբանի հետ վերաբերութիւննե-
րը բոլորովին պիտի կտրէր , յանձնեց
իրեն որ պատրաստէ տիկինը վանք մը
քաշուելու : Դժուարին դործ մ'եղաւ
այս . որովհետեւ Մոնդէսբան աննման
քաղցրաբարոյ և համակամեալ Լա
վալիէնին , զէմ կը գնէր Պոսիւէի
խրատներուն իբրև գոռոզ և մեծամիտ
կին մը որ տասը տարուընէ 'ի վեր

վարժած էր բոլոր արքունիքը և Լուդո-
վիկոսը իրեն ոտքը խոնարհած տեսնա-
լու չինայեց Պոսիւէէն ոչ յանդիմանու-
թիւն , ոչ սպառնալիք , և տեսնալով որ
այն զէնքերը չէին բաներ Պոսիւէի ան-
դամանդեայ զրահուցը վրայ , ձեռք ա-
ռաւ շողով և խոստմունք . բայց լեռնա-
ձև կոհակներէ ծեծուած ժայռն և ոչ
խակ զգաց մեղմ ալիքներուն փայփա-
յանքը : Պոսիւէ առ ժամանակ մը միայն
կրցաւ վայելել իր յաղթութիւնը , ո-
րովհետեւ թելադրանք չնթող պալա-
տականներուն , Մոնդէսբան տիկինը
դարձեալ մտաւ յարքունիս և արծար-
ծեց թագաւորին սրտին մէջ կէս մա-
րած ցանկութիւն մը . որուն վրայ Պո-
սիւէ վշտացած՝ ձայնը քաշեց ու ինքն-
իրեն կը հեծեծար : Մոնդէսբան տի-
կինը վերջապէս իր ամբարտաւան գնա-
ցից համար թագաւորին աչքէն ելե-
լով , առանձնացաւ մենաստան մը ու
ան ատեն սկսաւ ճանչնալ Պոսիւէի ե-
րախտիքը , որ հրեմն երեմն յայց
կուգար իրեն . վախճանեցաւ իր յան-
ցանքները լալով 1707ին , վաթսունը-
վեց տարուան հասակին մէջ :

Տօֆէնին դաստիարակութիւնը լմըն-
ցընելէն ետքը Պոսիւէ անուանեցաւ յե-
պիսկոպոսութիւն Մօ . քաղաքին , որ իր
ներկայութեամբն ելաւ Գալլիոյ եկեղե-
ցւոյն մայրաքաղաքը : Իրեն պէս ան-
գետնաքարշ հոգի ունեցողներուն հա-
մար դժուարին բան չէ զատուիլ աշ-
խարհքիս բաներէն . անոր համար կը
տեսնանք որ կը բաժնէ իր կեանքը պաշ-
տամանը կարևոր պարտուցը և ջերմե-
ռանդն խորհրդածութեանց մէջ 'ի մե-
նաստանն Տրապալայի : Հոն արծարծեց
իր հանճարը յաղբերս հաւատոց . հոն
կից ելաւ 1682ին կղերին անուանի ժո-
ղովն ուղղելու , որպէս զի աշխարհա-
կան և հոգևոր իշխանութեանց սահ-
մաններն որոշէ , որոնք ցայնվայր տար-
տամ էին . և երբ որ հաստատեց խա-
ղալութիւնը եկեղեցւոյ մէջ , դարձաւ
իրեն թեմը և միամիտ կուսաններու հա-
մար գրեց իր Խորհրդաճոռքիւնք յԱ-
շտարակն գիրքը և համբարձմունք

Ի խորհուրդս (Élévations sur les Mystères) ըստածը: Աստուծոյ դրած բոլոր պարտքերը իրեն պաշտօնէից վրայ՝ մտադիր ընդունեցաւ և անոնցմով կը պարծէր, ու նոյն ձայնը որ խղճկոտ լա վալիէնին ապաշխարութիւնը սրբեր և եկեղեցւոյ նախնի հօտապետաց արժանաւոր համարձակախօս լեզուաւ մը լսեցուցեր էր լուգովիկոսի մերկ և անպաճոյճ ճշմարտութիւնը, որ կը սիրէր գեղերեսեալ և անգուրեալ տեսնալ զայն, նոյն ձայնը կը խոնարհէր քրիստոնէական վարդապետութեան հրահանգները սորվեցնելու մանր տղայոց: Մէկ ձեռքով կ'ազատէր հոգիները աշխարհքիս ալէկոծանքներէն որպէս զի Աստուծոյ գիրկը դարձնէ, միւսով կը հեռացնէր միւրիկներէ զանոնք որ վտանգները չէին ճանչնար:

Բաւական չսեպեց կաթուղիկէ եկեղեցւոյ միութիւնն ապահովցնելը, այլ ամէն բանէ աւելի կը բաղձար դարձնելու ի ծոց նորա քրիստոնէից այն մասը որ ուծացեալ էին. յայտնի կ'եպերէր շատերուն բռնաւորական միջոցները, որոնցմով սուր ի ձեռին կ'ուզէին քարշել յուղղափառութիւն նոր աղանդներու մէջ մոլորածները. իր զէնքը բերնին խօսքն էր և կ'ուզէր որ ներքին համոզումն ըլլայ առաջնորդ առ Աստուած դարձին: Բողոքականաց զէմ հրատարակած բազմաթիւ գրուածոց երեւելագոյնէ Պատմութիւն փոփոխութեան (Histoire des Variations) յորում կը ցուցնէ աստուածաբանական ընդարձակ հմտութիւն մը և անհերքելի փաստաբանութեան մ'ոյժը: Լայպնիցի հետ ըրած թղթակցութիւնը, զոր ախոյեան հանեցին իրեն զէմ նորազանդ Գերմանացիք, օրինակ է միանգամայն լեզուոյ վայելչութեան և պատճառաբանութեան ուժոյ, յատկութիւնք որ շատ քիչ կը գտնուին կրօնական կամ քաղաքական պայքարներու մէջ:

Պոսիւէի կեանքը շարունակ պատեւրազմ եղաւ. որովհետեւ Լայպնիցի հետ վիճելէն ետքը առանց ասոր կամ անոր զիջանելուն, ունեցաւ ուրիշ պատեւ-

րազմ մը Ֆէնլոնի հետ. հոս յաղթութիւնն իրեն եղաւ: Բայց մենք մեր առաջարկութենէն դուրս կը համարինք հանգստահանութեան (quiétisme) կրօնական խնդիրներուն մէջ մտնալը, և չենք ուզեր ճապաղիլ Կիւյօն տիկնոջ վարդապետութեցը վրայ որոնց պաշտպան կեցաւ Ֆէնլոն, որովհետեւ մեր վախճանն է զՊոսիւէ միայն իբրեւ մատենագիր կշռադատել. պերճախօսը կ'ուզէր քննել չէ թէ քահանան: Մոռնանք ուրեմն իր յաղթութեան տխուր փառքը, յորում թերեւ քիչ վնասն է երեցաւ, և փոխադրուինք իր ամպիոնին դիմաց, որուն մէջ իրեն հանճարը եւել եւելօք կը փայլի, Ֆէնլոն որ սիրելէն, ներելէն և օրհնելէն զատ ուրիշ բան չգիտցաւ, իրաւամբք կրնայ դանդատիլ հակառակորդին անհամբոյր խստութեւ համար:

Տասուիրեք տարի անցեր էին յորմէ հետէ Պոսիւէ այնչափ մարդիկ լացուցեր էր աշխարհելով Հենրիկէի Անգլիոյ մահը, երբոր իրեն տրուեցաւ նաեւ լուգովիկոս ԺԴի ամուսնոյն, աւստրիացի Մարիամ Թերեսիային դամբանականը խօսիլը: Այս թագուհիս գրեթէ յանկարծամահ վախճանեցաւ ճամբորդութենէ մը դառնալէն ետքը, մինչդեռ թագաւորին հետ զացեր էր յայցելութիւն նոր ստացուած գաւառներուն և բերդերուն, և ինչպէս կ'ըսէ Պոսիւէ « Ընդհարկանել ցաւոցն անդէն և յափշտակեալ, կենդանի և ամբողջ գտաւ ի բըռան մահուն առանց իսկ գողցես յակն զայն արկանելոյ »: Բարեպաշտ, հլու, ողորմած, կառավարութենէ և շփոթներէ հեռու, կը պահէր իր պերճապայծառ ծննդեան փայլը և կը թողուր որ միայն լուգովիկոս ճոխանայ իր շքեղութեան բովանդակ ճաճանչներովը: Լուգովիկոս իմանալով որ ամուսինը վախճաներ էր, « Յետ քսանուիրեք տարի թագուհւոյն հետ կենակցելուս, ըստ, ասիկայ առաջին միշտն է որ պատճառեց ինձի »: Մարիամ Թերեսիայի դամբանականը չէր պահանջեր այն վրսեմ և բուռն սլացքները որ զգրդեր էին ամենուն սիրտը լսելով Անգլիոյ թա-

դուհւոյն գլխէն անցած սոսկալի փորձանքները և իր աղջկանն աւաղելի մահը . բայց կրցաւ ամէնը զարմացնել այն քաղցր և անդորր առաքինութեանց պարզ պատմութեամբն զորոնք կը սիրենք տեսնալ կանանց փափուկ ազգին վրայ, և յետ գծագրելու այն անպաճոյճ, անմեղ և մաքուր կեանքը, նկարեց Պիրենեանց դաշնադրութենէն առաջ եղած բանակցութեանց տեսարանը, որ նստուցին զՄարիամ թերեսիա յաթոռն Գալլիոյ: Յանկարծակի մարդկեղէն չքեղութիւնները մահուան ըստուերօք պատելով, առջնին կը հանէ թագուհւոյն մահուան մահիճը իրեն առաջաստի անկողնոյն քով:

Տօնք սրբութեան, ամուսնութիւն երջանիկ, քոչ հարսանեկան, օրհնութիւն, պատարագ, իցէ թէ տացի ինձ այսօր խառնել զարարողութիւնս և զհանգէսս ձեր ընդ մահազգեաց կացրդիս, և զծագ մեծութեան՝ ընդ աւերակս նորին: . . Անայնութիւն մարդկօրէն իրաց բազում անգամ ճառեալ յատենի ասա յայսմիկ, առանց իրիք իմոյ ձայնիս նպաստաւորութեան՝ շատ իսկ ինքնին երեւի 'ի գաւազանն արքունի՝ այսպէս վաղ ընդ փոյթ անկեալ յայնալիսի թագաւորական ձեռաց, և 'ի բարձրաշուք մեծվայելչութեան անդ՝ այսպէս արագախամուր թառամելոյ:

Այս դամբանականիս մէջ Պոսիւէ անտարակոյս չելլար այն բարձրութիւնը ուր վերացած է Անգլիոյ թագուհւոյն և Հենրիկէի արձանականներուն մէջ, բայց փոխանակ զինքը պարսաւելու, պէտք է գովել իրեն ակորժակը և պատշաճից գիտութիւնը: Թէպէտ և ցամաք ու անբեղուն նիւթ մ'էր, սակայն պերճախօսը շատ մը գեղեցկութեամբք զարդարած է պարզ պատմութիւնը, առանց ճշմարտութիւնը չափազանցութեան տանելու. կ'ընծայեցնէ լուղովիկոսի ամուսինն ինչպէս որ էր, և ինչպէս պէտք էր ըլլար որ և իցէ իշխանուհի որ ելած ըլլար իրեն աստիճանը: Այս դամբանականս խօսուեցաւ Ս. Դիոնեսիոսի եկեղեցւոյն մէջ 1683ի սեպտեմբերի 1ին:

Երկու տարի ետքը 1685ին Գոնգա-

կեան Աննայի դամբանականը կը ցուցնէ թէ որչափ ճկուն և զիւրադարձիկ էր այս հաստատուն և յանդուգն հանճարս ամէն տեսակ նիւթոց իրենց յատուկ բարքը և գոյնը տալու: Զանց կ'ընենք այս ճառիս մանրամասանցն իջնալը, յորում կը գտնուին արժանապէս զարմանալի հատուածներ, ինչպէս օրինակ իմն արքունեաց նկարագիրը և Պարսաւորաց խռովութեան պատմութիւնը. հոն Պոսիւէ կ'երեւի հետզհետէ ճարտասան, պատմաբան, փիլիսոփայ անանկ բարձր հանճարով մը որ մէկէն կը տեսնուի թէ իրենն է: Պարսաւորաց խռովութիւնն ասանկ կը ստորագրէ:

Զինչ տեսանեմ 'ի ժամանակին. որպիսի խռովութիւն, զինչպիսի ահաւոր տեսիլ առաջի լինի ինձ աստանօր: Միահեծան տէրութիւնս 'ի հիմանց սասանեալ, պատերազմաւտնին, արտաքուստ մարտք, հրդեհ ներքոյ և արտաքոյ . . . Էր արգեօք այս 'ի մրրկաց անտի զորս կարօտի երբեմն երկին թօթափել յանձնէ . . . կամ որպէս թէ երկունք ինչ էին Գալլիոյ՝ մերձ 'ի ծնանիլ զզարմանազան թագաւորութիւնն լուղովիկեայ:

Բայց պատերազմին փողերը կը հընչեն, երկիր կը հեծէ 'ի զընդին ոտից երիվարաց, զօրականք զիմեն գունդազունդ, և ահա

Ի յանգագոտուց ըմբռնեալ և վտարանդեալ լեհս՝ եկն ելերեւցաւ Նարոլոսկիւս տաւ, իբրեւ առիւծ որ զորսն 'ի ճիրանսն ունիցի՝ կազմ և պատրաստ 'ի պատառել զայն: Զինչ եղև ահաւոր այրուծին արշաւեալ 'ի թշնամի անդր զօրէն արագութեան արծուոյ. ուր իցեն գոռ մարտիկքն, ուռուներն զինուց հռչակեալք, և աղեղունքն որ ոչ երբէք տեսան ընդ վայր լարեալք. չեն երիվարքն թեթեք, և ոչ արքերագունք, բայց 'ի փախչել յերեսաց յաղթողին:

Պոսիւէի բոլոր դամբանականներուն մէջ թերևս պալատինեան իշխանուհւոյնն է որ կը յայտնէ իր հանճարոյն կորովը և բեղնաւորութիւնը. կրօնասէր հոգիներու կու տայ խորհրդածու-

թեան ընդարձակ նիւթեր, և որոնք որ երկմիտ կարծիքներ ունին կրօնից հիմանցը վրայ՝ կ'ամրացնեն և կը հաստատէ զանոնք. միով բանիւ՝ կրնանք լահարբի հետ ըսել որ այս դամբանական ամենէն աւելի վսեմ քարոզն է։ Յիշենք նմանապէս այն հատուածը յորում Աննա Գոնզակայի դարձին պատեհաւը Պոսիւէ ամենէն աւելի յաղթահարիչ և զօրաւոր փաստերը մէջ կը բերէ ընդդէմ՝ կրօնից խնդիրներու մէջ անտարբերութիւն ցուցնողներուն։

Գործ մի գործեաց Աստուած 'ի միջի մերում, որ մեկին զատ յայլ ամենայն պատճառէ և ինքնին ևեթ մնացեալ, ընու զամենայն ժամանակ և զտեղի, և ածէ ընդ ամենայն երկիր զօրութեամբ բազկի իւրոյ զգրուի իշխանութեանն. զՅիսուսէ Քրիստոսէ ասեմ և զեկեղեցւոյ իւրոյ։ Յեկեղեցւոյս այսմիկ կարգեաց իշխանութիւն՝ միայն բաւական 'ի նկուն առնել զամբարտաւանութիւն և կանգնել զպարզամտութիւն, և միապէս ըմբոն իմաստնոց և տգիտաց՝ երկոցունց զնոյն պատկառանս աւելարկէ։ Այսմ իշխանութեան հետեալ կան ստամբակք արհամարհոտ իմն երեսօք. այլ զինչ տեսին այն չնախարհիկ հանճարք, զինչ տեսին առաւել քան զայլս։ Քանի տխմարութիւն է 'ի նոսա, և զիարդ գիւրին էր զնոսա ափ 'ի բերան առնել, եթէ առ անկարութեան և հպարտութեան իւրեանց՝ չերկնչէին յուսմանէ։ Միթէ կարծիցեն՝ քաջիկ ևս նշմարել զխնդրականսն, այնու զի 'ի պարտութիւն մատնին յերեսաց նոցա, և զի տեսեալ այլոց՝ և առ ոչինչ գրեալ են։ Չիք ինչ նշմարեալ նոցա, չիմանան և ոչ ինչ, չունին և ոչ որով հաստատիցեն զոչնչութիւնն՝ յոր յուսացեալ են յետ աստի կենացս, և այն իսկ թշուառական բաժին չէ նոցա հաւաստի։ Ոչ գիտեն՝ թէ Աստուծոյ մարդասիրի հանգիւլիցեն արգեօք եթէ ոխերմի։ Եթէ հանգիտամէտ դնիցեն զնա առ չարութիւն և առ լաւութիւն, որպիսի ուրուական. իսկ եթէ ոչ անարժան համարի դատել զիւր արարածն, զոր և բաւական իսկ արար ընտրութեան բարոյ և չարի, ո՞ր ասացէ ցնոսա՝ զինչ յանուն նորա հաճոյիցէ կամ մեղանշական կամ հաշտարար։

Ուստի առին նոքա գուշակել թէ որ ինչ և խորհիցի որ զառաջին էէն՝ չէ ինչ փոյթ և խտիր, և ամենայն կրօնք երեւալք յերկրի՝ բարի են առաջի նորա։ Քանզի են

'ի նոսա սուտք, նման իցէ ասել՝ թէ չիք և ոչ մի ճշմարիտ, կամ թէ անհնար է ճանաչել զստոյգ բարեկամն վասն չուրջ պաշարելոյ խաբեբայից։ Միթէ ամենայն մոլորեալք անկեղծիկք իցեն. իցէ՞ ինչ անհնարին մարդոյ անձամբ զանձն խաբել ըստ իւրում սովորութեան։ Այլ որոց տանջանաց չիցեն արժանի խոջք և խութք՝ զորս ըստ իւրում մտացն հաճոյից արգել արկանիցէ ընդդէմ վճիտ լուսաւորութեան։ Ո՛ր ուսան թէ պատիժ և վարձ մարդկօրէն դատաստանաց միայն են, և ոչ գոյ յԱստուած արդարութիւն, որոյ աղօտ իմն կայծակն ևեթ է փայլեալն 'ի մեզ։ Իսկ եթէ է արդարութիւն տիրական՝ ուստի և անհրաժեշտ, աստուածեղէն՝ վասն որոյ և անսահման, ո՞ր պատմեացէ մեզ թէ չգործիցէ բնաւ ըստ իւրում բնութեանն, և թէ անսահման արդարութիւնն ոչ 'ի գործ ուրեք արկանիցէ անվախճան և յաւիտենական տանջանս։ Իսկ արդ ո՞ր գտանիցին ամբարիշտք, և ո՞ր երաշխաւորութիւն կայցէ նոցա յերեսաց վրիժուցն յաւիտենից՝ որ սպառնացեալ կան նոցա։ Առ չգիւտ լաւագոյն ապաստանի՝ երթիցեն արդեօք ընկղմել յանդունդս անաստուածութեան, և յուսասցին հանգիստ 'ի կատաղութենէ որ չգտանէ գրեթէ բնաւ իսկ տեղի 'ի միտս։ Ո՞ր լուծանիցէ նոցա զտարակուսանսք, քանզի յայդ անուն կամին նոքա կոչել զայնս։ Բանն իւրեանց զոր առաջնորդ ունին, ոչ այլ ինչ յանդիման առնէ մտաց նոցա. բայց կարծիս միայն և վարանս. անպատեհութիւնք՝ յորս անկանին ուրանալով 'ի հաւատոցն առաւել անհեղեղ գտանին քան զճմարտութիւնսն՝ որոց բարձրութիւն չրտուցանէ զնոսա. և առ չկամել հաւատալ անհաս խորհրդոց, զհետ կրթին մի ըստ միոջէ գամ՝ քան զգամ անհասանելի մոլորութեանց։

Պալատիներն իշխանուհւոյն դամբանականը խօսելէն հինգ ամիս ետքը, Պոսիւէ երախտագէտ սրտի մտածութիւն մը ուզեց նոյն պատիւն ընծայել Միքայէլ Լըդէլիէ ատենադպրին յիշատակին, որ պատանեկութեան ատենը կարեւոր ծառայութիւններ մատուցած էր իրեն, ինչպէս նաև իր որդին, Ռէմի արքեպիսկոպոսը. ասով կրցաւ Պոսիւէ փոխարէն մը հատուցանել հօրը և որդւոյն երախտեացը, այնպիսի մարդու մը կենաց պատմիչը և ներբողիչն ըլլալ։

լով որ աւելի ծանօթ է Պոսիւէի դամբանականաւր քան թէ իր պաշտօնովը : Այս դամբանականս գեղեցիկ պատմութիւն մ'է, յորում Պոսիւէ յաճախ Տակիտոսի հետամուտ կ'արձանանայ . միշտ պարզ, որովհետեւ միշտ ճշմարիտ է, գիտէ խառնել այս պարզութիւնս նրբագին դիտողութեանց և անանկ խոր ծանօթութեան հետ զոր ունէր ժամանակին մարդոցը վրայ՝ որ մեր զարմանքը կու գայ թէ կենաց մեծագոյն մասը սենեկին մէջ անցընող հայրապետը ինչպէս կրցեր է այնչափ ճիշդ և սուր դատաստաններ ընել պաշտօնէից և պալատականաց վրայ : Այս դամբանականս ընդհանրապէս իրեն արժանաւոր գովեստը չգտնար, բայց պատճառը նիւթին տեսակն է . այն աստիճանի վարժած ենք տեսնալու զՊոսիւէ որ երկրիս դահերէն և մեծութիւններէն վեր կը բորձրանայ և կը սասանեցընէ զերևակայութիւնը՝ ազգեր և թագաւորներ գեղացնող մեծամեծ ձախորդութեամբք՝ որ պրեթէ անտարբեր կ'ըլլանք այնպիսի կենաց մը պատմութիւնը լսելով որ ուրիշ բան չներկայացներ՝ բայց եթէ իրարու ետեւէ յաջորդող երկայն տարիներու կանոնաւոր շարժումը, որոնք կը նմանին իրարու՝ անայլայլակ և միակերպ աշխատութեամբ մը : Բայց յայտմ' իսկ էր գլխաւոր դժուարութիւնը, ասանկ դիւրուկ նիւթէ մը, որ շատ քիչ կը յարմարի ճարտասանական ձևերու՝ մեծ արգասիք հանել . և այս բանս միայն Պոսիւէ կրնար ընել : Բարեբաղդաբար լըգէլիէ ատենադպիրը մասնակից եղած էր անուանի մարդիկներու և դիպուածներու . որով Պոսիւէ կրցած է իմաստուն, խոհական և խաղաղասէր մարդու մը պատմութեամբն՝ ընել այնպիսի ժամանակի մը ճշգրիտ և ստոյգ պատմութիւնը, որ նըշանաւոր էր մեծամեծ շարժմամբք և մեծամեծ փոփոխութեամբք :

Վերջապէս հասաւ ատենը որ վերջին անգամ պիտի լսենք Պոսիւէի ձայնը որ կը հեծեծայ գերեզմաններու վրայ, և զլուս գործոց մը արտասանելով պիտի

իջնէ դամբանական ամպիոնէն : Փոխադրութիւնք մտօք Աստուածածնայ եկեղեցւոյն (Notre-Dame) ընդարձակ ժողովարանը, յորում աշխարհք և եկեղեցի վերջին պարտքերնին պիտի հատուցանեն այն մարդուն որ եղաւ Մեծն Գոնտէ, և 1686ի դեկտեմբերի 11ին մըտաւ 'ի յաւիտենականութիւնն Ֆոնդէնըպլլոյի մէջ : Նկարենք դիմացնիս այն մահուան փառաւոր հանգէսները, այն սգոյ տխրեանգ հանդերձանքն յորս մարդկեղէն մեծութեանց չքեղութիւնը կարծես թէ ուրիշ բանի համար գումարուած չէ բայց եթէ իրենց ոչնչութեանն վկայ ըլլալու : Լեցնենք դարձեալ այն բաղմականները, այն աստիճանները, այն կակուղ գահաւորակները Լուդովիկոսի արքունեաց հոյակապ զօրավարներովը, համբաւատենչ անուամբքը և բարձրանշան առաքինութեամբքը : Ահաւասիկ սա է այն սուրբ որ յաղթեց 'ի Ռոգուա, 'ի Լանս, 'ի Նորտլինկէն և հիմա դադաղի մը տըխուր պաճուճանքն է և ոչ ինչ այլ . ահաւասիկ այն գաւազանը զոր յաղթութիւնն յափշտակելու անհամբեր ձեռք մը կը նետէր Ֆրիպուրի թշնամի գունդերուն մէջ որպէս զի նորէն երթալ առնելու փառքն ունենայ : Ահա, այդ գաւազանն անշարժ է, այդ ձեռքը սառուցեալ կարկամեալ, այդ իշխանը զոր կ'արտասուէ Գալլիա՝ դիտապաստ ընկողմանած է դադաղի մը մէջ, միայն օրհասին նշաններովն զարդարեալ . կը ննջէ, բայց իր քունը շատ աւելի խոր է քան զայն որմէ հարկ եղաւ արթնցնել զինքը առաջին պատերազմն սկսելու, առաջին յաղթութիւնն սկսելու համար . ալ ամենայն ինչ վախճանած է աշխարհիս վրայ իրեն համար, ամենայն ինչ բաց 'ի այն անկորստական փառքէն որ պիտի իջնէ իրեն ճակատն իբրեւ պսակ երկնային ծերունոյ մը ճռում շրթունքներէն : Կը դադրին հոգեւնուագ երգերը, դաւթեան սխրալի մըրմունջները . կարծես թէ միայն լուսթիւնը և աղօթքը կը բնակին այն կամարներուն տակ ուր դիզագէզ կը խըռ-

նի անթիւ սղագգած բազմութիւն մը : քահանայ մը կ'ելլէ 'ի բեմն ճշմարտութեան . նա ինքն Պոսիւէն է , ոչ որպէս կ'երևար իր դալար պատանեկութեանը ատեն , արձրկելով ունկնդրացը վրայ ճարտասանութեան շանթիքը . ան ժամանակ « իրեն նայուածքը քաղցր և սուր էր . ձայնը բուռն հոգիէ մը կ'ելլէր . շարժումները համեստ , խաղաղ և բնական էին . ամենայն ինչ կը խօսէր իրեն վրայ » խօսիլ սկսելէն իսկ առաջ » . իսկ հիմա մագերը ճերմկցած են , հասակը խոնարհած դէպ 'ի գերեզման , վիշտերը և տարիները կ'ընծարտած են ճակատը և նայուածքը մթնցուցած . ձայնը կորուսած է այն զօրութիւնը որ կարծես թէ սուրի մը պէս կը մոնար ոսկորներուն ծուծը . և եթէ իր կեցուածքէն զեռ կրնանք գուշակել հոգւոյն խորհուրդները , ուրիշ բան չենք տեսնար հոն եթէ ոչ խոր ցաւոյ մը ըզգացմունք : Բայց հագիւ թէ առաջին խօսքերը շրթունքէն կը վազեն , հին Պոսիւէն ալ աւելի մեծ , փայլակնացայտ , վեհ և վսեմ կերևայ քան ինչ որ եղած է երբէք . լսելու բան է երբ պատերազմներու ոգւովը բռնկած կը պատմէ այն Ռոզուուայի յաղթութիւնը որ Լուզովիկոս ԺԳի նորածին թագաւորութիւնն ամբացուց . կը նետուի խառնուրդին մէջ դիւցազին հետ , ջարդուբուրդ կ'ընէ սպանիական հինօրեայ վաշտերը որ կը նմանին աշտարակներու , բայց անանկ աշտարակներու որ կրնան խրամին կարել կարկատել . գետին կը տապալէ զանոնք իր խօսքովը , ինչպէս զօրավարը տապալեր էր սրովը . բայց ինչո՞ւ համար ամբողջ հատուածը մէջ չբերենք , որ ճարտասանական պատմութեան գերագոյն օրինակ է և հազար անգամ ալ կրնայ կարդացուիլ առանց ձանձրութի .

Զգիչերն՝ զոր հարկ էր անցուցանել դէմ յանդիման թշնամեացն , իբրեւ հսկող զօրավար , հուսկ յետոյ ամենեցուն 'ի քուն եմուտ , այլ ոչ այլ ուրեք առաւել խաղաղ ննջեաց : Յառաջնմէ անտի ցայգոյ աւուրն ահեղի , և յետ առաջնոյ ճակատուն անխռով կայ , այնպէս 'ի բնականոր իւ-

րում՝ պայմանին գտանի . և գիտեմք իսկ զի 'ի վաղիւ անդր 'ի ժամանակեալ ժամանուն՝ զարթուցանել հարկ եղև 'ի խոր քնոյ զերկրորդս զայս Ալեքսանդրոս : Տեսանէք որպէս սլանայ 'ի յաղթութիւն կամ 'ի մահ : Իբրեւ ընդ կարգս ռազմի ճակատուն տարաւ զեռանդն իւրոյ հոգւոյն՝ անդէն վաղվազակի գոգ 'ի նըմին ժամու , տեսաւ զի վանէր վկանգէր զաջակողմ թեին թշնամեաց , զօրացուցանէր զմերն զխախտեալ , ժողովէր պնդակազմ՝ զգալիացին մերձ 'ի պարտութիւն , փախստեայ տանէր զյաղթական սպանիացին , արկանէր ահ ընդ ամենայն , և փայլակնացայտ աչօքն պակուցանէր զփախուցեալսն 'ի ձեռաց իւրոց :

Մնայր սոսկալի հետեակազօր սպանիական բանակին , որոյ թանձրախուռն ստուար գումարտակք , 'ի նմանութիւն աշտարակաց , բայց աշտարակաց՝ որ գիտիցեն իրամակարկատ առնել զխուռն իւրեանց , կային անսասան 'ի միջի անդ ամենեցուն բեկելոցն , և հուր տեղային յամենայն կողմանց : Երիցս դուն գործեաց յաղթող պատանին խորտակել զաներկիւղ ռազմիկսն , վանեցաւ երիցս 'ի քաջակորով կոմսէն Փոնթենեան , զոր կառնթաց տեսանէին , և ամենայն տկարութեամբքն հանդերձ յայտ իմն զայն արարեալ , զի ոգի պատերազմափորձ՝ տէր է մարմնոյն յոր շնչէ . հարկ է սակայն հուսկ ուրեմն տալ տեղի : Ի դուր ընդ անտառս այրուծիովն իւրով նորով՝ ճեպէ տաքնապաւ զարշաւան իւր Պէգ՝ զալ անկանել 'ի վերայ զօրուն մերոյ պարտասելոյ . կանխեաց յառաջեաց զնովաւ իշխանն , գունդքն փլուզեալք պաղատին գթութիւն . բայց սեպհին Անկիենի քան զմարտն ահագին լինելոց է յաղթութիւնն : Իբրեւ աշալուրջ երեսօք խաղայր զնայր ընդունել զխոստումն որերոյն այնորիկ քաջի , սորբա միշտ 'ի խեթի զգուշութեան՝ կասկածեալ նոր իմն յեղակարծ յարձակումն , ահագին իմն հրձգութեամբ զմերսն 'ի մուկնութիւն դարձուցանեն , և այլ ոչ ինչ տեսանի՝ բայց նախճիրք կոտորածի . արեան ճաղպախիք սրարբեցուցանեն զգորականն , մինչև մեծի իշխանին չհանգուրժեալ տեսանել զառիւծունսն զայնոսիկ խողխողեալս իբրեւ ոչխարս վատասիրտս , ցածոյց զբորբոքեալ սիրտսն , և 'ի հեշտութիւն յաղթութեանն յաւել և զներելոյ թողութեանն :

Զինչ հիացումն կալաւ յայնժամ՝ զհինաւուրց զօրականն և զարիական սպայս նոցին , իբրեւ տեսին թէ չիբ նոցա փրկու-

թիւն բայց միայն 'ի գիրկս յաղթողին . ուրով ակամբ հայէին յիշխանն պատանի՝ զորոյ զպերճ ճոխութիւնն պանծացուցանէր յաղթանակ, և գեղ նորատեսիլ փայլէր 'ի նմա գթութիւնն: Ապրեցուցանէր նա մտադիւր և զկեանս քաջի կոմսին Փոնթենեան . բայց գտաւ նա անկեալ ընդ հազարաւորս վիրաւորաց, զորոց սգայ տակաւին զկորուստն Սպանիա: Չգիտէր նա՝ թէ իշխանն որ փատնեաց զնորա զայնչափ հինաւուրց գումարտական 'ի կռուին Ռոդոուայ, զմնացեալս սպառնելոց էր 'ի դաշտն լանսայ: Այսպէս առաջին յաղթութիւն այլոց բազմաց եղև առհաւատչեայ: Կրրկնեաց ծունր իշխանն, և անդ 'ի ճակատուն տեղւոյ մատոյց Աստուծոյն զօրութեանց զփառսն զոր առաքէր նա առ նա . անդ տօնեցաւ Ռոդոուայի փրկութիւն, և ահագին սպառնալեաց թշնամւոյն՝ դարձ ամօթալից 'ի գլուխ նորին, հաստատութիւն վարչութեան ինամակալին, հանգիստ Քալիոյ, և այսպիսի յաջող հմայիւք ըսկիզբն արքայութեանն՝ որում հասեալ էր լինել այսչափ հրաշակերտ: Գոհութեանցն սկզբնապար եղև բանակն, Քալիա համօրէն զկնի կցեցին, ամբառնային մինչև յերկինս զառաջնաճաշակ փորձ հանդիսի սեպհին Անկիւնի:

Ուր սորված է քահանան պատերազմի արուեստը, ինչպէս կրնայ նկարագրել այն սարսափելի ճշմարտութեամբն արիւնալից տեսարանները որոնց ականատես եղած չէ: Ունկնդիրները մոռցած են առ ժամանակ ինչ որ դիւցազնն մեռած է. կը տեսնեն զինքը 'ի դաշտ մարտին, յորում կը ցուցնէ զինքը Պոսիւէ . պիտի տեսնան նաև Շանդիլեայ քաղցր և անդորրաւէտ առանձնութեանը մէջ, յորում պիտի ցուցնէ դարձեալ Պոսիւէ իրեն Աքիլէսը, պսակեալ նոր փառքով և միշտ մեծ 'ի հանգստեան և 'ի գործառնութիւնս:

Իբրեւ զի գեղեցիկ է, յետ մարտից պատերազմաց և խաղմական զինուոցն չառաջմանց՝ գիտել տակաւին առնուլ զհամ խաղաղասէր առաքինութեանց, և զանդորրաւէտ փառաց զոր չբաժանի ոք ոչ ընդ զօրականն և ոչ ընդ բախտն, յորում ամենայն ինչ զուարճացուցանէ և ոչ ինչ չլացուցանէ, յոր գոյ հայել առանց յապուշ միտս եղծանելոյ՝ ոչ 'ի չիփորաճայն

բարբառոյ, ոչ 'ի հրաճայթ թնդիւն ուրիշ ձիգ անօթոց, ոչ 'ի մռնչիւն վիրաւորաց, յորում մարդ ինքնին միայն այնպէս վեհ երևի, այնպէս մեծամեծար, որպէս զի թէ հրաման տայցէ, և ընթանայցէ ամենայն բանիւ բերանոյ իւրոյ:

Բայց դոյզն ինչ է պերճաբան ծերունոյն համար, որուն զօրութիւնը կարծես թէ կ'աճի փոխանակ սպառնելու. դոյզն ինչ է Պոսիւէի համար Գոնտէի պէս դիւցազան մը հետ մրցիլը և քահանայական խօսքը բարձրացնել զօրապետին հանճարոյն չափ: Ահաւասիկ ուրիշ զօրավար մը ոչ ինչ պակաս մեծ, ոչ ինչ պակաս ահաւոր, զոր ձեռք կ'առնու իբրև իր հանճարէն փախած ապրանք մը. այն ինքն է Դիւրէն: Չեռք կ'առնու կ'ըսեմ այս երկու փառաց նախանձորդները, և զննելով զիրենք հետզհետէ այն թափանցիկ նայուածքով որ աստուածային դրոշմ մ'ունի՝ կ'աղաղակէ:

Տեսան երբեք ուրեք յարս երկուս նոյն առաքինութիւնք 'ի բարս այնքան այլ և այլս, զի մի ասացից հակառակս: Մին գործել թուի խորախորհուրդ հանճարով, միւսն յանկարծածագ լուսաւորութեամբ. ուստի սա առաւել եռանդնոտ, բայց առանց հրոյն իւրոյ շտապիչ լինելոյ. իսկ նա ցրտագոյն իմն, այլ առանց իրիք տարտամութեան, քան 'ի խօսել առաւել 'ի գործելն խիզախ. թէ և տատամեալ ինչ արտաքոյ, այլ 'ի ներքոյ պինդ և հաստատուն: Մին ընդ երևելն 'ի ճամբարս՝ բարձրագոյն իմն տայ կարծիս զիւրմէ քաջութենէն, և նորանշան իմն իրաց տայ ակն ունել, սակայն կարգաւ յառաջ խաղայ, և ոտն ոտն գայ 'ի նորակերտ ահաւորութիւնսն՝ որ զընթացս կենաց իւրոց վախճանեցին. միւսն իբրև հոգեշունչ ոք՝ անդստին յառաջնմէ ռազմէն հասանէ 'ի չափ ամենակատար ճարտարապետաց. մին անդուլ և սաստիկ ճգնութեամբ 'ի հիացումն յափշտակէ զազգ մարդկան, և պապանձեցուցանէ զնախանձ. միւսն՝ անդէն 'ի սկզբանայնպիսի իմն արձակէ շողիւն փայլակնանշոյլ, մինչև չիխել մախանաց 'ի վերայ երթալ նորա. մին բարձրութեամբ հանճարոյն և չաւատալի հնարիւք արութեան՝ ամբառնայ զեր 'ի վերոյ ամենայն վտանգից, և 'ի դրժանաց իսկ բախտին հանէ իւր օգուտ. միւսն առաւելու

թեամբ բարձրաշուք զարմին և մեծասքանչ երկնառաք խորհրդովք, և սխրալի իմն բարուք՝ որ անծանօթ մարդկան է գաղտնիք, ծնեալ թուի ձգել ածել զբախտն ըզհետ կամաց սրտի իւրոյ, և ստիպել տագնապել զճակատագիրսն: Եւ որպէս զի յարսդ երկոսեան տեսցին միշտ նրկարագիրք մեծամեծք, բայց այլ և այլք, մին ՚ի յեղակարծ հարուածոյ խլեալ մեռանի ՚ի վերայ աշխարհին իբրև զՅուդաոմն Մակաբեան. կոծի զնա բանակն որպէս զհայր իւր, արբունիքն և ժողովուրդն ամենայն հեծէ, բարեպաշտութիւն իւր զովի զոյգ ընդ արութեանն, և յիշատակ նորա ոչ խամրի ժամանակաւ: Միւսն ամբարձեալ զինուք ՚ի ծայրս փառաց հանգոյն Գաւթի, մեռանի ՚ի մահիճս իւր քարոզելով զգովութիւնս Արարչին, և խրատելով զազգատոհմն, և թողու զամենայն սիրտ լի պատարուն փառօք կենացն և քաղցրութեամբ մահուն իւրոյ: Արախի տեսիլ, հայել և նկատել զերկոսին արսդ, և ՚ի միտ առնուլ ՚ի միոյ միոյ յայնցանէ զարժանաւոր յարգանս միւսոյն:

Այս գեղեցիկ զուգակշռէս ճարտարախօսը կ'անցնի վերջին վայրկենին նրկարագրութեւր յորում զիւցազնն կ'անհետանայ և քրիստոնեայն կ'երևի. Գոնտէ մահուան անկողնոյն մէջ է, կանչելով չէ թէ մարմնոյ այլ հոգւոյ բըժիշկները: Պոսիւէ կը ներկայացնէ ըզմեզ իր վերջին բարեներուն առ որդին, առ ընտանիս, առ բարեկամս, առ աշխարհ. կը կրկնէ մեր ականջը իրեն յետին խօսքերը, և կը կարծենք թէ կ'ըսէ չորս զին պատող իշխաններուն թէ ոչ երբէք կրնան մեծ մարդիկ և մեծ իշխաններ ըլլալ ինչուան որ լաւ մարդիկ չըլլան, հաւատարիմ առ Աստուած և առ թագաւորն: Մէյմ'ալ Պոսիւէի ձայնը եղանակ մը կ'առնու որ կը մատնէ իր ներքին սաստիկ յուզմունքը. կը կոչէ Գոնտէի դազաղաց բոլորտիքը զիշխանս և զժողովուրդս, իր փառաց ընկերները և առաքինութեանց վկաները, սկսելով այսպէս այն հրաշալի վերջաբանը որ ամէն դարերու զարմանքը պիտի ընէ և աստուածաշունչ զրոց ան մահութիւնն պիտոր ունենայ.

Եկայք, ժողովուրդք, օն եկայք այժ.

միկ. այլ մանաւանդ եկայք իշխանք և տեարք, և որ դատիք զերկիր, և որ զգորունս երկնից բանայք մարդկանն, և առաւել քան զբնաւս դուք արքայք և տիկնայք, ազնուական շառաւիղք թագաւորաց բազմաց, լուսաւորք Գալլիոյ, այլ այսօր նսեմացեալք և ՚ի թուխս համակեալք ցաւոցդ՝ իբրև մառախլապատք, եկայք տեսէք զդոյզն ինչ որ մնայ մեզ յայնչափ ՚ի մեծաշուք սերնդենէ, յայնչափ մեծութենէ, յայնչափ փառաց. ականարկէք շուրջանակի յամենայն կողմանս: Աւագիկ է զոր կարող գտաւ առնել փառաւորութիւն և բարեպաշտութիւն ՚ի պատիւ դիւցազինն. չքեղ անուանք, արձանագիրք, սնոտի նշանակք այնր՝ որ ոչ ևս է ՚ի միջի. պատկերք յարտօսրաթոր կերպարանս շուրջ զշիրմաւ, և անցաւոր օրինակք ցաւոց՝ զոր ամենայնիւ հանդերձ վարէ տանի ժամանակ. սինք որ մինչև յերկինս ամբառնալ թուին զբարձրանշան վրկայութիւն չքութեան մերոյ. և յամենայն պատիւս յայս՝ չիք ինչ որ ՚ի միջոյ պակաս իցէ, բայց այն ևեթ՝ որում լինին: Լացէք արդ ՚ի վերայ ողորմ մնացուածոց մարդկեղէն կենաց, ողբս առէք ՚ի վերայ եղուկանմահութեանն զոր ընծայեմք զիւցազանց: Այլ մօտ մատիք մանաւանդ, զի դուք՝ որ հրաբորբոք ընթանայք յասպարիսին փառաց, հոգիք պատերազմականք և ամիհիք, զի դք արժանագոյն գտաւ հրամանատար ձեզ կալոյ, այլ յորում ումեք պարկեշտագոյն գտէք զհրամանատարութիւն: Աշխարեցէք ուրեմն զմեծ զօրավարն և ասացէք հեծեծելով. Աւագիկ որ առաջնորդէրն մեզ ՚ի վտանգս, ընդ սովաւ վարժեալ կրթեցան այնքան անուանի զօրապետք, զորս օրինակք իւր բարձրացոցին յառաջին պատիւս պատերազմի. կարող էր ուրուն իւր տակաւին վանել զմարտս, ևս աւասիկ ՚ի լուութեան աստ իւրում՝ անունն անգամ խրախոյս մեզ հարկանէ, և միանգամայն ազդեցութիւն առնէ մեզ, թէ առ ՚ի գտանելոյ ՚ի մահու զնշմար ինչ մնացեալ ՚ի վաստակոցս, և չերթալոյ ամենեւին անյոյս ՚ի յաւիտենից յարկս մեր, ընդ երկրաւոր արքային պարտ է պաշտել և զարքայն երկնից: Տարայք ուրեմն պաշտօն թագաւորին այնմիկ անմահի, որ լինէ ողորմութեամբ, և զմի ևեթ հեծութիւն անգամ թուեսցէ զձեր և զբաժակ մի ջուր մատուցեալ յանուն իւր, քան թէ այլք բնաւ զարին ձեր հեղեալ բովանդակ. և սկիզբն հաշուելոյ զժամանակ պիտանի ծառայութեանցդ՝ առէք յօրէ յորմէ ընծայիցէք զանձինս ձեր Տեառն բարերարի:

Իսկ դուք ոչ գայցէք յայս տխուր մահարձան, դուք ասեմ՝ զորս հաճեցաւ նա հանել ՚ի կարգ բարեկամաց։ Ամենեքին միահամուռ, յոր չափս մտերմութեան իւրոյ և ընկալեալ իցէ զձեզ՝ փարեցարուք զշիրմաւս։ Հեղէք արտասուս հանգերձ պաղատանօք, և սխրացեալք ընդ իշխանինմեծի դիւրահեշտբարեկամութիւն և ընդ անուշակ կենացն հաղորդութիւն, պահեցէք զյիշատակ դիւցազինն՝ որոյ հաւասար էր բարութիւն իւր ընդ սրտին աւրութեան։ Ո՛ տայր թէ սիրելի լինէին ձեզ միշտ խօսք զնմանէ, ո՛ տայր թէ չահէիք յառաքինութեանց նորա, և մահ նորա զոր արտասուէք՝ լինէր ձեզ ՚ի մխիթարութիւն համայն և յօրինակ բարի։

Յետ իրենցմէ աղօթք և արտասուք խնդրելու, ջանալով բռնել իր թափած արցունքները և հեկեկանքները խղզել, կը յաւելլու զողդոջուն ձայնիւ։

Իսկ ինձ, եթէ ներեսցի յետ այլոց ամենեցուն գալ և ինձ հատուցանել զյետին պարտս առ այս դամբարան, ո՞վ իշխան, սյր արժանաւոր գովութեանց մեծոց և ցաւոց, յաւիտեան կեցցես յուշ յիշատակիս։ պատկերքո կենդանի նկարեալ կայցէ անդ, ոչ անվեհեր քաջութեամբք որ զյաղթութիւն աւետէր, ոչ չկամիմ տեսանել ինչ ՚ի քեզ զոր եղծանէ ՚ի նմա մահ։ այլ ՚ի պատկերի անդ կերպարանք իցեն քեզ անմահականք, տեսից դքեզ անդ որպիսի էիրն յաւուրն յետնում՝ ընդ ձեռամբն Աստուծոյ, յորժամ փառք նորա սկսան իմն երևել քեզ։ Անդ տեսից դքեզ առաւել յաղթական քան ՚ի Փրիպուրկ և ՚ի Ռոգուռա, և հիացեալ ընդ չքնաղ յաղթանակդ՝ ՚ի խոստովանութիւն գոհութեան գոչեցից զգեղեցիկն բարբառ աշակերտին սիրայնոյ։ « Եւ այս է յաղորդարիւնն՝ որ յաղթե աշխարհի։ հաւատքն մեր »։ չճմարիտ յաղթութիւն, որ կոխան դնէ ոտից մերոց զբնաւ աշխարհ՝ հաւատքն մեր են։ Վայելեալ արդ, իշխանդ, ՚ի յաղթութիւնդ յայդ, վայելեալ յաւիտեան անմահ զօրութեամբ պատարագիս։ հաճեաց ընդ յետին ճիգն ծանօթ քեզ ձայնի¹։ դու վախճան

¹ Ս. Գրիգոր Աստուածաբան ալ այսպէս կը ըմբռնէ Բարսիլ Կեսարացւոյ արձանականը, որ և թարգմանուած է ՚ի նախնեաց. « Այս քեզ ՚ի մէնջ, ո՞վ Բասիլիէ, ՚ի հեշտալեոյս քեզ երբեմն ՚ի լեզուոյ, ՚ի համապատուէ և ՚ի հասակակցէ »։ Աւելի առաջ ալ ըսած է. « Եկայք շուրջ կայցէք ինձ ամենայն պար. որք միանգամ բեմին էք և որք ՚ի ստորև, որք ՚ի մերոց և որք յարտաքնոց ».

առնիցես ամենայն ճառիցս այսոցիկ։ Յայսում հետէ՝ փոխանակ զայլոց մահ ողբալոյ, մեծդ իշխան, կամիմ ուսանել ՚ի քէն սուրբ առնել զիմն։ երանի թէ ՚ի սպիտակ ալեաց աստի խրատեալ զհամարոյն՝ զոր կայ ինձ տալ ընդ պաշտաման սպասաւորութեանս, պահեցից հօտիս՝ զոր պարտիմ սնուցանել բանիւն կենաց՝ զնըշխարեալ մնացորդս ձայնիս որ նուազի, և զեռանգանս՝ որ չիջանի։

Ինչպէս կարելի է ստորագրել այս ետքի խօսքերուն արգասիքը, որ մարդու աղիքը կը գալարեն։ Ինչպէս կըրնայ այս փափուկ պերճախօսութեան նշանակները տրուիլ. կարծեմ թէ որ և իցէ գովեստ պղծութիւն մ'է։ Երանի Գոնտէի, ինչպէս Ալեքսանդր երանի տուաւ Հովնաթի դիւցազին, որ յետ կեանքը փառաւորելու անմոռանալի քաջագործութեամբք, նոյն իսկ իրեն մահն անմահացուց այսպիսի ձայնարկու դուսան մ'ունենալով։

Պոսիւէ վաթսուներեք տարեկան էր երբ արտասանեց այս ճառս և դեռ ինը տարի ապրեցաւ գրեթէ բոլորովին իրեն հօտին հոգևոր հրահանգացը միտ զնելով։ Երբոր Աստուած 1704ի ապրիլի 12ին առ ինքն հրաւիրեց զՊոսիւէ որ իր բովանդակ կեանքը նուիրած էր զնա փառաւորելու, այն հզօր ճարտասանը որ իր հանճարոյն յանդգնութեք և բարձրութեամբք ստացեր էր Մօի արծիւ ըսուելու անուանակոչութիւնը, խոնարհ քահանայ մըն էր որ կը զգուէր իր կենաց փառքը և խաչելութիւնը ձեռքը Յիսուսէն ներումն կը խնդրէր դորձած մեղքերուն։ Այսպէս մեռաւ երկկամանց քարի հիւանդութեամբ մեծն Պոսիւէ, որ Մասիյեոնի ըսածին պէս « ամէն տեսակ հանճարոյ և ամէն տեսակ գիտութեանց մարդ եղաւ, ամէն Եկեղեցիներու վարդապետը, ամէն աղանդոց սոսկումը, եօթնուտասներորդ

գովութեանս ինձ գործակից լերուք, այլք այլ ինչ ՚ի նորա բարեացն պատմելով և հացցելով։ Որք յաթոռոցն՝ զօրինադիրն, որ ՚ի քաղաքակա նութենէն՝ զքաղաքավարն, որք ՚ի բազմութենէն՝ զբարեկարգութիւն », և այլն։ Պոսիւէ այս մէկքանի գարձուածները Աստուածաբանէն փոխառած կ'երևի, բայց առանց անկէ վար մնալու։

դարուն հայրը, և որու ուրիշ բան չպակսեցաւ բայց եթէ նախնի ժամանակները ծնած ըլլալ որպէս զի լուսաւորէ սինհոդոսները, գումարեալ Հարց հոգին ըլլայ, կանոններ դնէ և նստի գահերէց ՚ի նիկիա և յեփեսոս »:

Հիմա որ ճանչցանք զմատենագիրն և իրեն գրուածքը, ճանչնանք և իրեն թարգմանչին յարգը որ ոչ միայն Պոսիւէի լեզուն թափանցած է, այլ և իր հոգւոյն խորը, ու հայկեան դպրութեց օգտակար և շահաւէտ ծառայութիւն մը մատուցած. այս վեց դամբանականներուն հատորը, որ շատ գրքերու պէս միայն թղթէ և թանաքէ շինուած չէ, Բագրատունի քերթողահօր իրաւունքներէն մէկը պիտի ըլլայ՝ ապագայից զարմանքն և գովութիւնն ընդունելու:

Հ. Յ. Թ.

Ապտ-իշլ-Գատորի յարոյսկանը.

Առականերու համար զուրցուած է որ ազգաց իմաստութիւնն են. մենք ալ աս կ'աւելցնենք ըսելու որ ազգաց ռամկական և կենդանի բանաստեղծութիւնն են. հասարակաց մտքին և գործնական դիտողութեան բանաստեղծութիւնն ու ընկերութեան կամ ցեղի մը մտաւոր զարգացումը, իրեն փիլիսոփայութե կամ կրօնից նիւթերու մէջ ունեցած կարծեացը գաղափար մը կու տան: Այսու նկատմամբ Գաղղիացի Տօմա (Dumas) զօրավարին թարգմանած արաբական խորհրդաճոռքիւնները կըրկնակի շահամատոյց են բարոյական և մատենագրական կողմանէ. սակայն մարդ զանոնք աչքէ անցընելուն ատենը կը տեսնէ որ ամէն լայնութեան ներքեւ, ամէն ժամ ու ժամանակ ժողովուրդը գրեթէ նոյն կերպով կը մտածէ և կը զգայ այն առարկաներուն վրայ որ կը կազմեն մարդկային դիտողութեանց ասպարէզը: Զիք ինչ նոր ընդարեւ գաղափար, կամ ինչպէս կ'ըսէ Սողոմոն

իմաստուն «Ոչ է ամենայն առեւանայն ընդ արեգակաւր»¹». հիմը ամէն տեղ նոյն է. տարբերութիւնը միայն բացատրութեանը նոր դարձուածքին վրայ է, ըսելու եղանակին գեղեցկութեանը և աշխուժութեանը վրայ: Գիտնալու արժանի և հետաքրքրական բան է թէ ինչպէս Արաբացի մը կը թարգմանէ Եւրոպացւոյ մը, կամ մանաւանդ տիեզերական մարդուն մտածածը և զգացածը, Աստուծոյ, բաղդի, փառասիրութե, սիրոյ և բարեկամութեան վրայ: Ասոր համար մենք ալ դենք մեր ընթերցողաց աչքին առջև այս խորհրդաճոռքիւններէն մէկքանին, անապատի վրանին շուքին տակ բացուած իմաստութեան ծաղիկները, որ անշուշտ ունին իրենց տեղական և յատուկ բուրմունքը, թէպէտ գոյները բոլորովին նոր չըլլան:

« Ժակատագիրը, կ'ըսէ Ապտ-իւլ-Գատորը, հինգ երկաթեայ մատուռներով ձեռք մ'ունի. երբ որ կ'ուզէ ըզմարդս իրեն կամացը խոնարհեցնել, երկուքը աչքերուն վրայ կը դնէ, երկուքը ականջներուն մէջ, և հինգերորդը բերնին վրայ դնելով կ'ըսէ. Լուռ կեցիր »: — Իմիրը սոյն կերպով կը խորհրդածէ հոգւոյ մեծութե վրայ. « Վեհանձն թշնամիէ մը ազատելու լաւագոյն միջոցն է ներելը. ան ատեն գերի մը կը դառնայ »: — Մեր ցեղին վրայ ալ ասանկ կը մտածէ. « Մարդիկ շինուած են, ոմանք ոսկիէ, ոմանք արծաթէ և մեծ մասը պղնձէ. ամէն մէկը իրեն ճշմարիտ արժէքովն ընդունէ »: — Փառասիրութեան համար ալ կ'ըսէ. « Երբ որ Աստուած կ'ուզէ կորսնցնել զմիջիւնը, իրեն թեք կու տայ. լի ուրախութեամբ և գոռողութեամբ կը թռչի. պզտի թռչուն մը կ'անցնի, կը տեսնայ զինքը և կը կըլլէ »:

Սիրոյ, կանանց, բարեկամութեան վրայ արաբական իմաստութիւնը բեղնաւոր է առածներով: Զեռուրնիս եւ կածը կ'առնենք այս դոհարներու տու-